

**IMELDA/MAYNILA:
ISANG PANIMULANG PAGTINGIN
SA PAG-IIBA NG *LANDSCAPE*
AT KAPANGYARIHAN AYON KAY UNANG GINANG IMELDA
ROMUALDEZ-MARCOS***

Michael Charleston B. Chua

*Our dream for Manila is to create a city of man.
Our hope for the world is to create cities for
humanity.¹*

-- Imelda Romualdez Marcos

Panimula

Si Gng. Marcos ang siyang pangunahing kartograpo, *urban planner*, at arkitekto ng kanyang panahon ayon kay Dr. Patrick Flores sa kanyang panimula sa aklat ni Arch. Gerald Lico na *Edifice Complex: Power, Myth, and Marcos State Architecture* na lumabas noong 2003 (Lico, 2003, x). Mahusay na binasa ng aklat ni Lico, gamit ang iba't ibang teorya, ang makahulugang arkitektura at

---

* Papel na unang isinumite ng may-akda para sa klase ng Anthropology 232 (Ecological Anthropology) ni Dr. Maria Mangahas, UP Diliman, Unang Semestre, 2006-2007. Binasa rin sa *Ika-6 na BAKAS Pambansang Seminar-Workshop ukol sa Bagong Kasaysayan* na may temang “Kalikasan, Kapaligiran, at Kalinangan sa Pag-aaral ng Bagong Kasaysayan,” St. Paul College, Makati City, Abril 24, 2008. Binasa rin sa klase ng Anthropology 173 (Urban Anthropology) ni Prop. Carlos P. Tatel Jr., UP Diliman, Enero 8, 2009 at Pebrero 12, 2010. Nirebisa para sa publikasyong ito.

pagpapalano ng Kalakhang Maynila sa panahon ng diktadura ng Pang. Ferdinand Marcos.

Nais namang maging ambag sa talastasan ng papel na ito ang pagbibigay-tuon sa mga kaisipang ipinalaganap mismo ni Gng. Marcos -- ang pinakamakapangyarihang babae sa bansa bilang unang ginang. Mga kaisipan, na sa kabila ng pagbabaybay na nito sa pantasya, ay matatawag na *salita ng hari* sa panahon ng Batas Militar at naging daan upang maging makatotohanan ang mararangyang monumento para sa paghahari nilang mag-asawa, maging ang mga pabahay at pagpapalit ng *landscape* o tanawin.

Gamit ang iba't ibang talumpati, sulatin, at mismong pakikipag-usap sa dating unang ginang sa dalawang pambihirang pagkakataon, uugatin sa kasaysayan, partikular sa kasaysayang pampook ng rehiyon ng Kalakhang Maynila sa lente ng buhay at kaisipan ni Gng. Marcos, ang mga salik na nagbigay-daan sa kanyang obsesyon sa mga edipisyo; kaisipan sa *Makataong Paninirahan -- Humanism at Human Settlements*; at mga plano para sa pagpapalit ng *landscape* ng lunsod upang ayunan ang kanyang pananaw pandaigdig (*worldview*) batay sa *Katotohanan, Kabaitan, at Kagandahan*.

Ang depinisyon ng “Landscape” ni Tim Ingold ay “*the world as it is known to those who dwell therein, who inhabits its places and journey along the paths connecting them*” at hindi tumutukoy sa kapaligiran lamang (Ingold, 2000, 193). Ang pakahulugan naman ni Lico sa *Kapangyarihan* na “*authority*” o “*power over*” (Lico, 2003, 8-9) ay patitingkarin sa pag-aaral na ito ng katutubong dalumat ng “Gahum,” na kataga para sa “Kapangyarihan” sa wikang Waray ng mga taga-Leyte, ang wika ni Gng. Marcos, at salitang nagmula sa wikang Cebuano. Ang batayang linggwistiko ng dalumat na ito ay ipinaliwanag ni Dr. Myfel Joseph Paluga ng *University of the Philippines (UP) Mindanao*:

Kadalasan itong ginagamit patungkol sa kalikasan ng Diyos: Labaw nga Makagagahum (Diyos na Makapangyarihan; sa literal, “[Siya na may] mas mataas na Kapangyarihan”). Dagdag pa, sa

Cebuano, ang pamahalaan ay kagamhanan (katulad sa Ingles na “*the powers-that-be*”) -- i.e., ka-kagamhan-an, mula sa -*gahuman-* na nawalan ng -*u-*, -*gamhan-* = gamhan sa pamamagitan ng metatesis. Ang pariralang “*gamhanan nga tawo*” ay nangangahulugang “may awtoridad.” Ang mga medalyong isinusuot ng mga kasapi, kadalasang hugis-tatsulok o bilog na may araw-na-may-mukha o isang mata, na sa tagalabas ay kilala bilang “anting-anting” ay “gahum” (Paluga, 2000, 48).

Sa pangkalahatan, ang gahum ay isang positibong dalumat na may kaugnayan sa Austronesyanong dalumat ng *Kalooban* at *Kaluluwa*. Subalit, ayon kay Dr. Vicente Villan, na sumulat ng disertasyon ukol sa mga Mandirigmang Panayanhon sa Kasaysayan at ang ugat nito sa mga dalumat na Bisaya bilang pangmatagalang pangkalinangang kamalayan, hindi lahat ng gahum ay positibo:

Hindi lahat ng gahum ay mabuti, may gahum na nakabatay sa kadiliman, o ibig sabihin kawalang katwiran... Yung Hinilawod, Humadapnon, yung kalaban ni Labaw Donggon ay si Saragnayan. Tulad ni Labaw Donggon may gahum din siya pero ang gahum niya... para sirain ang kaayusan. *Actually* yung kaayusan na iyon, iyon ang lipunan na ipinagtatanggol ng mga bayani sa epiko at kasaysayan... Yung kaayusan, yung pagkakaugnay-ugnay ng lipunan, halimbawa, yung anak-tatay, sirain mo yung sakop-pinuno. Kapag sinira mo yun, nakabatay sa kawalang- katwiran, sinisira mo yung... kaayusan: anak-magulang, sakop-may sakop, mamamayan sa kanyang *Creator*, maging sa kanyang kinagisnang tradisyon, pananampalataya... (Villan, 2008)

At para sa maraming tao, ang rehimen ng mga Marcos na naglalayon na itatag ang isang bagong kaayusan, ang *Bagong Lipunan*, ay nakasira rin ng maraming pamilya at buhay sa pamamagitan ng pandarambong, pagpapahirap, at pagliligpit sa

mga kalaban. Sa ngayon, maging ang *Pulitikal na Kaliwa* ay ginagamit na rin ang salitang gahum para sa paniniil ng hegemoniya ng estado (Tolentino at Raymundo, 2006).

Para talakayin ang paksang ito, gagamiting metodo ang *Kapanahong Kasaysayan*. Sa pagpili ng paksa, kinonsidera ko ang katotohanan na namamayagpag sa maraming iskolar ang pananaw na kailangang ituon ang pansin sa pag-aaral ng mga kilos ng mga mamamayan kaysa sa mga pinuno. Subalit, naniniwala ako na may halaga pa rin ang pag-aaral ng mga personalidad sapagkat may malaking papel din ang indibidwal, lalo na yaong tunay na naging impluwensyal at makapangyarihan, sa paglikha ng kasaysayan ng isang bansa at sa pagtatakda ng direksyon ng kasaysayan. *It takes two to tango* -- ang mga pinuno at ang mga mamamayan.

Sa huli, ating makikita na bagamat naging produktibo ang mga naging proyekto ng Unang Ginang para sa Maynila, makikita na pangkosmetiko lamang -- pampakitang-gilas sa mga dayuhan at sa buong mundo. Ang mga sana'y magagandang programa ay hindi talaga umabot sa lahat ng mahihirap sa buong Pilipinas. Makikita ang nagagawa ng gahum upang ibahin ang landscape, upang umayon sa pananaw ni Gng. Marcos sa Lunsod ng Maynila bilang SIYA MISMO, isang Venus na umaahon mula sa karagatan, isang babaeng mahirap, ngunit dapat maging magara, maging modelo, maging bituin, upang respetuhin ang Pilipino sa mundo.

***Kapanahong Kasaysayan Bilang Metodong Pangkasaysayan*²**

Ang tampok na pangyayari na sasaysayin sa papel na ito -- ang pamumuno ni Imelda sa Kalakhang Maynila, ay nangyari mga tatlong dekada na ang nakakaraan. Para sa tradisyunal na *historia*, kailangan ng maraming taon na distansya sa mga pangyayari para mas obhektibong matingnan ito. Maaaring emosyonal pa ang magiging salaysay na mabubuo. Subalit, kung iisipin, kailan pa ito maisusulat, kung hindi na maaaring magsalita sa hukay nila ang mga nakilahok at nakaranas ng mga pangyayari? Kapag nabubulok na ang mga batis? Nakita kong gintong pagkakataon pa rin na

marami sa mga salaysay ukol sa karanasan ng ating panahon ang maaari pa ring makuha.

Gagamitin sa pag-aaral na ito ang metodolohiya ng Kapanahong Kasaysayan, na kaiba sa “*Contemporary History*” at “*Investigative Journalism*” ng Kanluranin. Pahapyaw itong binanggit ni Dr. Zeus Salazar sa kanyang aklat na *Pangulong Erap: Biograpiyang Sosyopulitikal at Pangkalinangan ni Joseph Ejercito Estrada* (Salazar, 2005, v).

Sa pag-aaral na ito, ang Kapanahong Kasaysayan ay isang metodolohiya kaysa isang pantukoy sa isang partikular na panahon (kaiba sa *Contemporary History*, halimbawa, sa Pilipinas, 1945-kasalukuyan). Sa Kapanahong Kasaysayan, ang mananalaysay o historyador at ang sinasalaysayan ay bahagi ng paksa o kasaysayang isinasalaysay. Hindi nakakahon ang Kapanahong Kasaysayan sa isang partikular na panahon.

Dahil sa kaunting distansya ng Kapanahong Kasaysayan sa sinasaysay nitong pangyayari, hindi itinatanggi ang *bias*, ngunit ito ay nalilimita dahil sa metodong pangkasaysayan na ginagamit (pagsusuri at pag-uugnay ng mga batis, pag-uuri nito bilang mga primarya at sekondaryang batis). At dahil kapanahon nga ang salaysay ng pangyayari, marami ang maaaring magbigay ng paglilinaw o magwasto sa salaysay mula sa mga nabubuhay pang nakilahok sa nasabing pangyayari. Kaya naman nararapat na ihanda ng historyador ng Kapanahong Kasaysayan sa kanyang sanaysay ang mga sagot sa mga maaaring itanong sa kanya ng ibang historyador o ng ibang pananaw.

Sa diwa ng *Bagong Kasaysayan*, hindi rin dapat matali sa pagtingin sa nakasulat na dokumento, tulad ng tradisyunal na historia, ang Kapanahong Kasaysayan. Dahil sa pagnanais ng Kapanahong Kasaysayan na isalaysay ang pinakabuong karanasan ng mamamayan hangga’t maaari, mahalagang pagsama-samahin ang mga metodo ng mga kaugnay na disiplina sa Agham Panlipunan tulad ng Sosyolohiya at Antropolohiya upang mabigyan ng pansin hindi lamang ang mga pangyayari, kundi ang pamumuhay, kaisipan, at kalinangan na nakapalibot sa pangyayari.

Liban pa sa dokumento at mga pasalitang salaysay, kailangan ding harapin ng isang nagsasaysay ng Kapanahong Kasaysayan ang iba't ibang bagong anyo ng batis tulad ng mga larawan; gawang sining; brodkast sa radyo; audio-biswal na mga presentasyon tulad ng mga *raw footage*, dokumentaryo, at pelikula; at *cyberspace*, at ituring ang mga ito bilang bahagi ng literatura. Ang pagkilatis sa mga ito ay tulad din ng pagkilatis sa mga dokumento at pasalitang salaysay. Malaki ang maitutulong ng mga ito upang lalong maging dinamiko, makabuluhan, at buhay ang salaysay.

At bagamat ang Kapanahong Kasaysayan ay nagsasaysay tungkol sa mga kasalukuyang pangyayari sa panahong isinusulat, naikokonekta nito sa mas malawak na pambansang geograpiya, opinyon at epektong pambansa, sapagkat gagap ng historyador ang pangkalahatang daloy ng kasaysayan. Sa madaling salita, ang Kapanahong Kasaysayan ay “salaysay na may saysay sa mga kapanahon na nakapaloob sa isang mas malawakan at matagalang kasaysayan bilang kamalayang pangkalinangan” (Salazar, 2007).

Samakatwid, ang ipinapadamang saysay sa atin ng metodong ng Kapanahong Kasaysayan ay ito: Iginigiit nito na ang indibidwal at ang *Bayan* na sinasalaysayan ay bahagi ng Kasaysayang binubuo.

Nang ipanganak ako noong 1984 sa Tarlac, Tarlac, 125 kilometro mula sa Maynila, nakaupo pa rin ang mag-asawang Ferdinand at Imelda Marcos. Bahagi pa rin ako ng kanilang panahon at sa aking paglaki, nakita pa ang maraming epekto ng kanilang naging pagkilos sa bansa at sa Maynila. Sa pagsasaysay ko ng paksang ito, ginamit ko ang mga kapanahong batis mula sa nakaranas ng panahong aking pinapaksa at kinapanayam ko at kinonsulta ang mga pananalita mismo ni Gng. Marcos at ilang opisyal na teksto ng kanyang mga talumpati.

Ang Maynila ni Imelda

Ipinanganak si Imelda Remedios Visitacion Romualdez noong Hulyo 2, 1929 sa Lunsod ng Maynila. Sa Kalye Heneral Solano siya lumaki, kalapit na kalapit ng Palasyo ng Malacañang, kung saan niya nakita ang hinagpis ng kanyang inang si Remedios Trinidad sa hindi magandang pagturing ng mga kapatid ni Imelda sa unang asawa ng kanyang amang si Vicente Orestes Romualdez. Nang mamatay si Remedios noong 1938, inuwi ni Vicente ang kanyang pamilya sa Leyte.

Nang ang Rosas ng Tacloban, ang probinsyanang dalaga na si Imelda, ay muling tumuntong sa Maynila noong 1952, 23 gulang pa lamang siya noon at desididong tulungan ang naiwang pamilya sa Leyte, at kalimutan ang kanyang nakaraan sa huling pagtira niya sa lunsod. Inabutan niya ito na umaahon pa lamang mula sa pagkawasak na idinulot ng digmaan (ito ang ikalawang pinakanawasak na lunsod *Allied* noong Ikalawang Digmaang Pandaigdig). Subalit sa mga pahina ng mga pahayagan, nakita ni Imelda ang mararangyang gawain ng mga Benitez, Araneta, Lopez, at ng kanyang mga sariling kamag-anak, ang mga Romualdez at napagtanto niya na sa lunsod na ito, tutuparin niya ang kanyang mga pangarap, na maging katulad nila. Ito ang Maynila ni Arsenio Lacson, ang itinuturing na pinakadakilang Alkalde ng lunsod, na ginawang “Lakambini ng Maynila” (*Muse of Manila*) ang empleyado ng Bangko Sentral na si Imelda nang matalo ito sa paligsahang *Miss Manila* noong 1953 (Pedrosa, 1969, 109-139 at Ellison, 1988, 27-34). Gamit ang kanyang ganda at determinasyon, naging laman na rin siya ng mga pahayagan, niligawan ng mga *most eligible bachelor* hanggang sa gusali ng Kongreso sa Maynila, nakilala niya ang ambisyosong Kongresista mula sa Ilocos, si Ferdinand Marcos noong 1954.³ Matapos ang 11 araw na ligawan, nagpakasal sila at sa San Juan, malapit sa Maynila, itinaguyod nila ang kanilang magiging pamilya, at bilang kabiya ng pulitikong magiging Pangulo ng Senado, at pagdating ng panahon, Pangulo ng Pilipinas, naging kapantay na niya ang mga dating tinitingala lamang niya. Tumira na siya sa dati nilang kapitbahay, ang Palasyo. Laging binabanggit ng dating Unang Ginang na ang Maynila ang “*City of our Affections*” (Marcos, 1977, 125).

Masasabing pinakatotoo ang pahayag na ito kay Imelda, sapagkat ang Maynila ang lunsod ng kanyang mga pangarap, kung saan siya ang katangi-tanging “Lakambini.”

Subalit, sa kabila nito, hindi pa rin kontento si Gng. Marcos sa larawan ng Maynila nang maging Unang Ginang siya. Sa isang talumpating pinamagatang “*Civilization has a Price*,” kanyang binanggit na sa Maynila, “*The problems... are many and of incredible magnitude. These problems are not of recent origin: they stemmed from many years of neglect and indifference*” (Marcos, 1977, 105). Sa ibang pagkakataon, mas madilim ang kanyang naging paglalarawan, “*All these years... Manila has been decaying, perhaps even dying*” (Marcos, 1977, 120).

Ang Maynila ayon kay Imelda

Basahin ang *generic* na pahayag ni Gng. Marcos ukol sa kanyang papel sa bansa:

... Nung naging *First Lady* ako at tapos si Marcos naging Presidente (1965) ang unang tanong ko, sabi ko, “Marcos, ngayon Presidente ka na anong role ko? Sabi niya, *me as President and father, and father ha, I will build a strong house for the Filipino People. You as first lady and mother, make it a home. So I reflected what makes a home? Love. What is love made real? Beauty... Pres. Marcos and I go back to our cultural genesis of Malakas and Maganda. I do because we are so proud of our culture. While we have been more or less taught... the first creation of God was Adam and from the rib of Adam was woman and there was (sic) doubts if the woman had souls because we were just extension of men and worse eventually Adam was the weakling who succumb to the evilness of Eve and Eve is suspected to be the root word for evil. So how terrible for such a beginning! And on top of that the original sin. And then, that to start with*

humanity... thrown out of paradise because of these two sinners who were suppose to be our forebears, I don't like that. I like our culture, our culture by a divine whim a bamboo was split, together man and woman was born, man was called si Malakas and woman was to be Maganda... and how to use the two. Marcos ensured that Malakas will be used for peace and not for war, otherwise we still be in the law of the jungle, might is right, survival of the fittest.⁴ Then, Maganda... Beauty is for giving, beauty is for nurturing, caring, for love... Plus the fact that by cultural genesis, in our culture, I have to be beautiful! And if you give endless and selfless love, and love is giving of what is beautiful, good and true, that's mothering... (Marcos, 2004).⁵

Sa maniwala tayo at hindi, ayon mismo kay Gng. Marcos, sa mitolohiya niya hinugot ang kanyang naging gahum bilang Unang Ginang -- ang *Ina ng Bansa*, personipikasyon ni Maganda ang unang Pilipina,⁶ na walang inisip kundi mag-aruga at walang humpay na magbigay ng Katotohanan, Kabaitan, at Kagandahan sa kanyang mga anak -- ang sambayanan. Tila pinapatunayan ang mga kataga ni Michel Foucault, “... *If I want people to accept me as king, I must have a kind of glory which will survive me, and this glory cannot be dissociated from aesthetic value. So political power, glory, immortality, and beauty are all linked at a certain moment.*” Ayon sa kanyang pangalawang aspeto ng etika (*aspect of ethics*), nais ng tao na ipakitang pinakamaganda ang kanyang pananatili sa daigdig batay sa isang pahayag sa isang teksto -- maaaring *Divine Law, Natural Law*, o mula sa isang kaayusang kosmolohikal (Foucault, 1984, 353-354).

Sa isang publikasyon una kong naipahayag ang aking opinyon na kung susumahin, ang imahen na nais niyang ipakita sa mga Pilipino ay tulad ng sa *Babaylan -- Daluyan ng Buhay at Ginhawa* (Chua, 2008-2009). Sa pag-aaral ni Salazar, ang Babaylan noong unang panahon ang “pinakasentral na personahe sa ating lipunang Pilipino sa larangan ng kalinangan, relihiyon, at medisina... ang namamahala sa kabuuang mitolohiya ng bayan”

(Salazar, 1999, 6-7). Bilang Unang Ginang at kapantay sa gahum ng Pangulo, si Imelda ang tagapangalaga ng sining, tagapagsalaysay ng kasaysayang kumon tulad ng ipinamalas niya sa kanyang paradang *Kasaysayan ng Lahi* sa pagbubukas ng kanyang *Folk Arts Theater* (Trofeo, 1974),⁷ at daluyan ng buhay at ginhawa. Ayon kay Salazar, ang ginhawa ang espiritu o kabuuran ng buhay, ang pinakasimulain ng buhay (Salazar, 1976, 83-92). Batay sa kaalamang bayan, pinalalim pa ang kahulugan na ito ni Salazar:

... the human being's life force... was most probably known amongst most Filipino groups as "ginhawa"... the ginhawa has its seat somewhere in the intestinal region, often in the liver or atay. In Encarnacion's Visayan dictionary (1851), in any case, the term "guinhaoa" means "stomach, and the pit of the same stomach; to live, to breathe, respiration, vital spirit; metaphorically, what is taken upon eating for being that which, with nutrients, give life to all living things... sometimes and with relative frequency, the term guinhaoa is understood to mean character, disposition, condition, for the good or the bad..." Much earlier, in 1637, Mentrída gave practically the same meaning to "ginhawa," including that of "taste" or "appetite" (Salazar, 1983, 99-100).

Ang representasyon ni Imelda sa kanyang sarili ay ang *Daluyan ng Buhay at Ginhawa* -- nagpagamot ng mga maysakit, nagpakain ng mga nagugutom, nag-aruga sa mahihirap upang magkaroon sila ng ginhawa. At bilang ina, tagapagdala ng buhay at ginhawa. Nang muli ko siyang makapanayam nitong 2008, tinanong ko siya kung siya ay may kamalayan ukol sa babaylan, ang sagot niya ay mayroon, at inutos niya sa kanyang kasama sa bahay na ilabas ang aklat na *Malakas at Maganda* (Marcos, 2008). Sa pagpapakita niya ng aklat na ito na nagtataglay ng tatlong epiko kabilang na ang sa kanilang mag-asawa, tila ipinapakita niya na siya ang babaylan.

Tangan-tangan ang representasyon at gahum na ito, na hindi pormal at mula sa kanyang sariling kusa (Gagelonia, 1979, 165), sinikap ni Gng. Marcos na itaguyod ang lunsod ng kanyang mga pangarap, tulad ng kanyang winika sa kanyang talumpating *“A City of Man,” “It must be kept alive, if the country is to survive”* (Marcos, 1977, 120). Sa isa pang talumpati, *“Civilization has a Price,”* kanyang sinabi na bilang sentro ng pamahalaan at ekonomiya, *“a city will always be the crown of human collective life, the centerpiece of a people’s political, social, economic and cultural aspirations... The death of a city, in fact, spells the death of a people or a civilization”* (Marcos, 1977, 106).

Ayon kay Gng. Marcos, ang landscape ng Maynila ay hindi na nakakatugon sa migrasyon ng mga tao mula sa mga lalawigan, at dahil hindi garantisado ang pagtatagumpay ng mga ito, nagkakaroon ng pagsisiksikan, mga iskwater, at kakulangan ng mga pangunahing serbisyo. At dahil ang populasyon at espasyo ang nagtatakda ng karakter ng lunsod; kung ang espasyo ay napakaliit at ang mga tao ay napakarami, magkakaroon ng kahirapan, krimen, karumihan, at imoralidad (Marcos, 1977, 106).

Nang aming kapanayamin si Gng. Marcos, ito ang kanyang paglalarawan sa problema ng Maynila at ang kanyang solusyon ukol dito:

When Marcos became President, Manila was owned by 10 families, and 65% of our lands, of 384 square miles, 65% of our lands belong to 400 families, Manila’s 400. Manila was owned by 10 families, here I was the wife of the most powerful man in the country, people were crying in Tondo, 35,000 squatters crying in Tondo, they have no lands because this was owned by 10 families... have to reclaim lands from the sea, to give land to the 35,000 Filipino squatters in Tondo, the Dagat-Dagatan Project... For the gifted to show to the world their artistry and their talent and their genius, I have to reclaim lands from the sea, to give to the people (Marcos, 2004).

Bilang asawa ng Pang. Marcos, si Gng. Marcos ay walang kaduda-dudang isang “*gamhanan nga tawo*,” makapangyarihan o may gahum na tao, subalit walang opisyal na katungkulan. Ngunit gamit lamang ang kanyang karisma bilang gahum, ginawa ang tila imposible. Sa suporta ng tanggapan ng kanyang kabiya, tinambakan ang mga bahagi ng Look ng Maynila at mula sa karagatan, nagkaroon ng lupa para sa mahihirap at para sa mga alagad ng sining (tinutukoy niya ang kompleks ng *Sentrong Pangkultura ng Pilipinas* o *Cultural Center of the Philippines* o CCP). Umayon maging ang landscape ng Maynila sa kanyang mga plano.

Nang matuklasan ni Gng. Marcos ang ginawang kataksilan sa kanya ng Pang. Marcos (Rotea, 1984), ayon sa kanyang *biographer* na si Carmen Navarro Pedrosa, ninais niyang mapatunayan ang kanyang halaga, na siya’y “*someone to contend with*” (Lacaba, 1997). Sinasabing mula rito tinapatan niya ang gahum ng asawa hanggang maituring siyang *the other President*. Noong 1975, nagkaroon ng pormal na katungkulan ang Unang Ginang nang hirangin siya ni Pang. Marcos bilang Gobernador ng *Metro Manila Commission* (MMC). Sa ginanap na Ika-7 na *Diliman Governance Forum* kanyang sinabi, “*with the great responsibility of the Philippines and Manila being the center and the capital of the metropolis of the country we had to expand at a little bit, so we would be able to bring about all the services and also to accommodate the many cultures of the World*” (Marcos 2005).⁸ Kaya ang kanyang Maynila ay lumaki at naging *Metropolitan Manila* (Kalakhang Maynila) na binubuo ng mga lunsod ng Maynila, Quezon, Pasay, at Caloocan; at mga munisipalidad ng Makati, Mandaluyong, San Juan, Las Piñas, Malabon, Navotas, Pasig, Pateros, Parañaque, Marikina, Muntinlupa, at Taguig (Panganiban, 1998, 787 at Caoili, 1988).

Bilang Gobernadora ng Kalakhang Maynila, inangkla ni Gng. Marcos ang kanyang pamamahala sa pilosopiya ng Humanism. Sa kanyang bersyon ng pilosopiyang ito, na tinawag niyang “*Humanism: The Ultimate Ideology*,” ang lunsod ang kung saan ang kapakanan ng TAO ay sentral -- ang lahat ay magkakaroon ng pantay na oportunidad sa yaman ng bansa, hindi

lamang yaong malalakas, mayayaman, o edukado (Marcos, 1977, 136):

We mean to create in Metropolitan Manila a habitat worthy of man -- an environment within which a man can develop his full potential, a place where man can live fully, happily, and with dignity. This is our vision; ... it is a grand design dictated by the needs of man -- not of individuals in isolation, but of a creative, productive, interacting human community (Marcos, 1977, 121, akin ang diin).

Sa isang talumpating pinamagatang “*An Indivisible City*,” tila nag-ala-San Agustin pa ang pilosopiya ni Gng. Marcos. Inilarawan niya ang Maynila bilang lugar kung saan makakikita ng dalawang lunsod -- ang lunsod ng mayayaman at ang lunsod ng mahihirap, “*If Manila is to be rehabilitated, to be reborn to a glorious new existence, we must make one indivisible city, which is the city of man*” (Marcos, 1977, 132-133).

Noong 1978, itinatag ni Pang. Marcos ang *Ministry of Ecology and Human Settlements* (MEHS) na nagbabandila sa “*the humanist ideology of the new order*.” Ayon sa isang eksperto, ito ang pinakamagandang kaayusang institusyunal na isinilang mula sa ideolohiya ng diktadura (Dubsky, 1993, 96). Bago pa man ito, pinamunuan na ni Gng. Marcos ang *National Preparatory Committee for the Philippine Human Settlements Program*, na ang naging inisyal na proyekto ay ang *Tondo Foreshore* sa Lunsod ng Maynila kung saan ang 600 na mga maralita ay nabiyayaan ng kabahayan sa isang “modelong pamayanan” mula sa tinambakang bahagi ng Look ng Maynila (Maramag, 1975, 80).⁹ Hindi nakapagtataka na ang Unang Ginang din ang mahirang na ministro nito. Sa puntong ito, halos saklaw na ng opisyal na gahum ng Unang Ginang ang halos lahat ng aspekto ng pamumuhay sa Kalakhang Maynila. Sapagkat ayon sa isang talumpating pinamagatang “*An Architecture for the Common Man*,” ang Makataong Paninirahan ay hindi lamang ang istruktura ng bahay, kundi ang buong landscape na para sa tao:

But resettlement is not merely a matter of driving a truck up to the squatter's shack, piling him, his family and his goods inside, and a half hour later, dumping them out some thirty or forty kilometers outside the city. This is inhuman settlement. If we were to transport a tree this way it would die.

A human settlement is one in which a human being can realize his full potential as a person. A place where he will have friends and a place to work, a supply of food and drinking water; where he can live in peace, safe and secure; where his family can go to church and his children to school; where he has medical care; where he can breathe fresh air and at night see the stars; where his home, poor as it may be, has grown out of his needs and expresses his character and that of the country; a place he is proud to call his own (Marcos, 1977, 112-113).

Bagamat magkaiba ang gahum at saklaw, mahirap paghiwalayin ang kambal na papel ni Gng. Marcos bilang Gobernadora ng MMC at Ministro ng MEHS. Upang matupad ang kanyang pangarap para sa isang Makataong Paninirahan, at upang matugunan ang mga pangangailangan ng mga mamamayan, binalak niyang, muli, baguhin ang kapaligiran at palawakin ang landscape ng Kalakhang Maynila sa pamamagitan ng pag-aahon mula sa kailaliman ng karagatan ng isang panibagong lunsod (Francia, 1992, 323):

Decongestion of Metro Manila will also involve expansion of our land area -- by radical reclamation plans that will open up more the 4,000 hectares on Manila Bay from the Cultural Center all the way to Sangley Point... On these new lands, we shall have centers for conventions, for trade, for government, for sports and recreation, as well as for resettlement and new industries (Marcos, 1977, 124).

Magkakaroon din ng “Lunsod Silangan,” isang ekstensyon ng makasaysayan subalit *disaster prone* na Kalakhang Maynila. Mas planado, at sa pamamagitan ng paggamit ng kompyuter, ikinonsidera ang pagpapanatili ng likas na kapaligiran. Binalak itong itatag sa Antipolo, sa paanan ng kabundukan ng Sierra Madre. Ikinonsidera din ang pagpapalaki ng Kalakhang Maynila hanggang sa Infanta-Real sa Lalawigan ng Quezon (Lico, 2003, 66). Kung natupad ito, ang Kalakhang Maynila ang tanging lunsod sa daigdig na tumatapat sa dalawang malaking katubigan: Ang Timog Dagat Tsina, at ang Karagatang Pasipiko.

Ayon kay Gng. Marcos, “[Metropolitan Manila] *set the pace for the rest of the country...*” (Marcos, 1977, 119-120). Kaya ang kanyang tunguhin para sa Maynila bilang Gobernador nito ay siya na ring kanyang tunguhin para sa buong bansa sa kabuuan bilang *Ina ng Bayan*. At bilang *ambassador of goodwill* ng tinaguriang Bagong Lipunan sa daigdig, ito rin ang nais niyang ikalat sa buong mundo, “*Our dream for Manila is to create a city of man. Our hope for the world is to create cities for humanity*” (Marcos, 1977, 155). Lahat ng ito para sa kanyang isang panaginip, “*Ano ang misyon ko? To make one world, one spirit, to regain paradise unto infinity*” (Marcos, 2004).

Ang Maynila nang Dahil kay Imelda

Lubos na dumepende sa personalidad ni Gng. Marcos bilang pinuno ang pamamahala sa Kalakhang Maynila, sa kabila ng magagandang alituntunin at layunin ng kanyang mga gahum (Panganiban, 1998, 786 at 791). Naging masipag ang Unang Ginang sa pagpapatupad ng mga proyekto, subalit ang kanyang pagpapahalaga sa sobrang kagandahan ay tila nakaapekto rito. Inamin niya ito mismo sa amin:

They ridicule me all the time, “Si Imelda, the good, the true, the beautiful!” The truth of the matter is that I was trying to be rational, because it was no less than Plato who trying to rationalize... God is made real when you see something good, beautiful,

and true, that is God. And so I said about that... the good, the true, and the beautiful, that's really God made real. Now they laughed at me, they ridiculed me, I have so many names: Imeldific -- meaning extravagant, excessive, frivolous, vulgar, [ang lalaki nalagay sa dictionary pinagtatawanan]... But look at vulgar, if you will go to the dictionary, some people made me a little more studious, vulgar is a Greek word, meaning excessive... excessive beautiful (sic). I don't mind being excessive beautiful! (Marcos, 2004)

Bigger, better! Hanggang ngayon, ito ang naghuhumiyaw na katotohanan na makikita sa mga gusaling ipinatayo ni Gng. Marcos. Sa kompleks ng CCP lamang, ang kanyang unang lunsod mula sa karagatan, radikal nitong pinalitan ang landscape ng Maynila. Maging ang bilis ng pagsulpot ng mga higanteng gusali ay kamangha-manghang halimbawa sa kayang gawin ng gahum upang umayon sa nais ng Unang Ginang na magpamalas sa mga dayuhang bisita. Halimbawa sa mga gusaling nandito ang *CCP Theater of Performing Arts* na dinisenyo ng Pambansang Alagad ng Sining Leandro Locsin, na tila isang marmol na nakabitin sa himpapawid -- isang modernong bersyon ng Bahay Kubo. Para sa *Miss Universe Pageant* ng 1974, ipinatayo ang *Folk Arts Theater* sa loob ng 77 araw; para sa pagpupulong ng *International Monetary Fund-World Bank* (IMF-WB) noong 1976, ipinatayo ang *Philippine International Convention Center* (PICC) sa loob ng dalawang taon; at para sa *Manila International Film Festival* ng 1982, ipinatayo ang *Manila Film Center* sa loob lamang ng ilang buwan, sa kabila ng trahedyang pagbagsak nito habang minamadaling tapusin noong Nobyembre 17, 1981, hindi pa kasama ang 18 hotel para sa mga dayuhang bisita. Bagamat may pakinabang din naman ito sa mga mamamayan, naging minimal ito at mas napakinabangan ng elit ang mga istruktura -- kung saan napanood ng mga maykaya ang piyanistang si Van Cliburn, at iba't ibang pagtatanghal na malayo sa panlasa ng masa. Hindi lamang inalintana ng labis na laki ng mga gusali ang realidad ng kahirapan sa ating bansa, tinangka pa ng mga gusali na ikubli ito.

Sa larangan naman ng pagbibigay ng pangunahing serbisyo para sa Makataong Paninirahan sa Kalakhang Maynila, ipinatayo ni Gng. Marcos ang naglalakihang mga ospital: *Philippine Heart Center for Asia, Lung Center, Kidney Center, at Philippine Children's Medical Center*. Nagkaroon din ng inisyal na hakbang sa paglilinis at pagpapaganda ng Ilog Pasig, maging ang iba't ibang parke sa Maynila tulad ng Parke Rizal sa Luneta at Intramuros. Nagpatayo pa ng karagdagang parke tulad ng *Nayong Filipino*. Upang lubusang mapagtuunan ng pansin ang iba't ibang pangunahing isyu sa Makataong Paninirahan, ipinatayo niya ang *Population Center, Nutrition Center, at Environmental Center* (Maramag, 1975). Upang solusyunan ang suliranin sa mabagal na trapiko, nasimulan ang programa para sa pampublikong transportasyon -- ang *Love Bus* at *Light Rail Transit* (LRT-1). Kaya nga lagi niyang ipinaghahambing ang Kalakhang Maynila noon at ngayon:

Bakit ngayon, ang dumi-dumi, *traffic*, parang walang *order*. Tapos pag nakikita ko pa ang mga bata, yung mga bulag, yung matatanda, naglilimos, wala man lang pumapansin. Eh nung araw, matanda man, bata, di mo makikita. Doon kasi kukupkupin kong lahat at lalagyan ko ng *home for the aged, home for the orphans*. Meron akong lahat noon, *from womb to tomb* (Lacaba, 1997).

Bagamat nasimulan na ang pagpapalawak ng Maynila para sa pabahay sa pamamagitan ng pagtatambak ng lupa sa karagatan upang maipatayo ang *Tondo Foreshore Project* at Dagat-Dagatan, at sa pag-aangkin ng lupa sa Antipolo upang patayuan ng bagong komunidad sa paanan ng Sierra Madre, hindi na naipatupad ang ambisyosong balakin na palawakin pa ang nasasakupan ng Kalakhang Maynila, sa simpleng kadahilanan na masyado itong magastos (Lico, 2003, 66).

Subalit, sa kabila nito, nagpatuloy pa rin ang pagpapatayo ng mga pabahay sa iba't ibang dako ng Kalakhang Maynila. Noong 1979, ipinakilala at ipinalaganap ni Gng. Marcos ang mga *Bagong Lipunan Improvement of Sites and Services* (BLISS), ang *prototype* ng mga *condominium*, na maaaring magpaloob ng 50 hanggang 100

pamilya sa isang 2½ ektaryang lupain, ang bawat yunit ay murang-murang *lease-to-own* (Lico, 2003, 64). Maituturing na napakaganda ng proyektong ito at totoo namang marami ang nakinabang.

Subalit, sa kabila ng maraming nagawa ni Gng. Marcos dahil sa kanyang gahum, makikita na sa kabila ng mapangarap na mga tunguhin at matatamis na mga pananalita, ang tunay na motibo ng Unang Ginang sa kanyang mga programa para sa Kalakhang Maynila ay ang pagpapakitang-gilas, upang siya at ang kanyang kabiya ay mairispeto, mapagpugayan, at maitanghal. Ang lunsod ang pinansyal at pampamahalaang sentro ng Pilipinas, ang *showcase* para sa mga bumibisitang dayuhan. Ang malalaking gusali ay hindi lamang mga *neutral* na istruktura na magsisilbi sa mga tukoy nitong layunin, ito rin ay may kahulugang pulitikal -- nagsisilbing mga higanteng monumento para sa kanyang *Compassionate Society*, pisikal na lehitimisasyon ng diktadura, at pagpapamalas ng malalaking bagay na kayang gawin ng kanilang gahum sa ilalim ng Bagong Lipunan (Lico, 2003, 4). Di pa riyan binabanggit ang diumano'y mga dinambong na pondo para sa mga proyekto na kanilang nakuha sa pag-utang sa mga pandaigdigang institusyong pinansyal.

Maging ang mga pabahay, at ang MEHS sa kabuuan, bagamat tunay na nakatulong sa maraming mahihirap, sa huli, masasabing napako ang mga pangako nito. Ayon kay Roman Dubsky:

Despite powerful political and financial backing, the Human Settlements scheme did not make much impact for social conditions for the poor. Like the other aspects of the New Society Ideology, it ran out of steam and seems, eventually, to have had a negative influence. The schemes broke down in grandiose projects that wasted money, ostentatious public relation, arbitrariness in decision-making, corruption among its officers and the erratic leadership provided by the First Lady. Its projects were too dispersed and too few for a large and

populous country like the Philippines. Most Human Settlements projects were undertaken in Metro Manila, where they enjoyed glossy publicity, confirming the impression that the type of development aimed at was cosmetic rather than real. Programs aimed at squatter communities like the Tondo foreshore were more often than not hollow facades erected on the ruins of self-help initiatives destroyed by Martial Law (Dubsky, 1993, 98, akin ang diin).

Matatandaan na nang bisitahin ng Papa Juan Pablo II ang Pilipinas noong 1981, iniutos ng Unang Ginang na ikubli ang mga iskwater sa matataas na puting pader.¹⁰

Ayon naman kay Prop. Elena Panganiban, sa kabila ng magagandang plano para sa pangangasiwa ng Kalakhang Maynila, ang interes pa rin ni Gng. Marcos ang nanaig. Sa simula pa lang naman, ang pangunahing konsiderasyon sa pagkakatatag sa Kalakhang Maynila ay pulitikal, at hindi ekonomiko:

Even the most explicit provisions of law underscoring efficiency as the objective cannot obscure the personal agenda of then First Lady Imelda Marcos who spearheaded the creation of the very first Metropolitan Manila Commission (Panganiban, 1998, 786).

Ngunit bakit walang tumutol sa kabila ng hayag na personal na layunin? Maaaring natakot ang iba sapagkat maaaring balikan ng kamay na bakal ng diktadura ang sinumang tumutol. Maaari rin namang sumipsip ang iba upang lalong mapaboran. Anupaman ang dahilan, walang nakapagsabi ng katotohanan sa Unang Ginang.

Si Gng. Marcos na mismo ang nagsabi, “*Let us be clear on one thing about power. Power exercised for the general good, for the welfare of all, cannot be resisted. But power for selfish interests can*

and will be resisted" (Marcos, 1977, 133). Noong 1986, pinatalsik ng sambayanang Pilipino ang diktadurang konjugal.

Matapos ang dalawampung taon, ang Makataong Paninirahan sa Kalakhang Maynila ay hindi pa rin natatamo. Ang mga pamayanang mula sa dagat sa Tondo ay nasalaulang muli. Ang kompleks ng CCP ay isang hungkag na lugar kung saan laganap ang mga iskwater at ang imoralidad. Sa gahum at pagkakataon na naibigay kay Gng. Marcos, muntik na niyang natupad ang lunsod ng kanyang mga pangarap. Subalit, makikitang mas naging sentral sa Unang Ginang ang pananatili nila sa poder kaysa sa pagtulong sa mga mamamayan. Hanggang ngayon, pinagdudusahan pa rin natin ang pagbabayad sa pag-utang nang lubha ng mga Marcos sa IMF-WB upang itustos sa naglalakihang proyekto ng Unang Ginang, bagamat hindi dinanas ng mga tao ang ginhawa na dulot nito. Ito ang mga utang na hanggang ngayo'y kumakain ng malaking bahagi ng ating pambansang kaban, at may malaking kinalaman kung bakit hindi tayo makaangat pagdating sa ating ekonomiya (Balisacan at Hill, 2003, 39-40).

Bagamat naging produktibo ang mga naging proyekto ng Unang Ginang para sa Maynila, sa huli, ating makikita na pangkosmetiko lamang ito -- pampakitang-gilas sa mga dayuhan at sa buong mundo. Ang mga sana'y magagandang programa ay hindi talaga umabot sa lahat ng mahihirap sa buong Pilipinas.

Epilogo: Ang Maynila si Imelda

Sa pagbabalik-tanaw ni Gng. Marcos sa kanyang buhay, makikitang ang mga pangarap niya sa mga mamamayan ng lunsod ay katulad ng kanyang mga pangarap sa sarili noong bata pa lamang siya:

My dreams were small and puny with the realities of my dreams had become. All that I dreamt was to have a little house, with a little picket fence by the sea. Little did I know that I will live in Malacañang

Palace, for more than 20 years. And all the major palaces of mankind! Lahat iyan! It came to a point in my life there was nothing I could not buy under the sun. My dreams were small with the realities of my dreams had become (Marcos, 2004, akin ang diin).

Nag-aalab sa emosyon ang Unang Ginang sa tuwing nababanggit ang Lunsod ng Maynila. Sa aking palagay, hindi man niya tahasang sabihin, nakikita niya ang sarili sa lunsod ng kanyang mga pangarap.

Sa talumpati sa isang pagpupulong ng mga Nagkakaisang Bansa o *United Nations* (UN) kanyang sinabi:

Thus, the problems and challenges of Manila today are those of a city risen from the ruin and ashes of war, rebuilt with the meager resources of a nation newly born. The people of Manila have tremendous energy, but for far too long they have been led aimlessly, sacrificed to economic and political expediacy, and therefore often humiliated and dehumanized (Marcos, 1975, 153, akin ang diin).

Sa kanyang paglalarawan ng Maynila nang siya ay maging Unang Ginang, tila kanyang inilalarawan ang kanyang sarili noong siya ay musmos pa lamang: Isang babaeng lumaki sa panahon ng digmaan, puno ng enerhiya (tulad ng lagi niyang binabanggit tungkol sa kanyang pagiging *insomniac*) (Coronel, 2006, 8-10), ngunit noong una ay hiram na makasulong dahil sa karalitaan, tumira sa garahe ng bahay ng sariling ama kasama ang ina, na tila walang dignidad (Pedrosa, 1987, 16-49).

At nang mabasa ko ang isang talumpati kung saan binanggit ni Gng. Marcos na nais niyang maging huwarang lunsod ang Maynila upang maging tanglaw na magniningning sa buong sandaigdigan, naalala ko ang sinabi niya mismo sa amin:

Sabi ko doon mismo maliit pa ako sabi ko, pagka ako maging VIP kung isang oras aking pagbibihis para sa kapwa ko VIP, pagpunta ko sa probinsya sa Tondo, sa mahihirap, dukha, at maralita ako ay magbibihis ng dalawang oras, kasi sila ay naghahanap ng isang ilaw sa karimlan. *They're looking for someone to look up to, they want somebody who is a standard, magbibigay sa kanila ng kasiyahan, and then they asked me when I was first lady, "Mrs. Marcos, what is your role as first lady?" I had to be a star to look up to, and standard, and I have to be a slave -- to enslave myself that everybody becomes a star. S and S! Star and Slave, because you were mother eh, because you were now mother of a big way -- selfless and endless giving* (Marcos, 2004, akin ang diin).

Ang Maynila, tulad niya, ay kailangang gayakan upang tingalain ng mga mamamayan.

At ang hindi mapagkakailang paralelismo -- ang Maynila sa kanyang isipan, isang lunsod na umaahon mula sa karagatan -- ang perlas ng silangan. Nang mapatalsik ang mga Marcos noong Pebrero 25, 1986, tumambad sa mga mamamayan ang isang pinturang sa isa sa mga silid sa Palasyo ng Malacañang.

Isa itong pintura patungkol kay Gng. Marcos kung saan nagmimistula siyang si Venus na umaahon mula sa karagatan, isang babaeng mahirap, ngunit dapat maging magara, maging modelo, maging bituin, upang respetuhin ang Pilipino sa mundo. Si Imelda ang Maynila, at ang Maynila ay siya.

(Byrne, 2005)

Ang realidad ay mas kamangha-mangha kaysa sa kathang-isip. Ang pantasyang naging katotohanan. Isang babae, isang lunsod. Dahil sa mitolohikal at pulitikal na gahum ng Unang Ginang Imelda Romualdez Marcos, ang landscape ng Lunsod ng Maynila ay hindi na magiging katulad ng dati.

Talahuli

¹ Mula sa talumpating pinamagatang “*Earth: The City of Humanity*” (Marcos, 1977, 155).

² Para sa mas mahabang pagtalakay ng Kapanahong Kasaysayan, tingnan ang Chua (2008-2009, 60-65).

³ “Pagdating ko sa Maynila, *quite cute* siguro, ang daming nanliligaw sa akin including Ninoy Aquino... Cojuangco, Recto... Doy Laurel, *even Pres. Quirino was making ligaw and (Gerry) Roxas was sending flowers and all of them, one after the other, they were sending me vases and vases of flowers. Here comes now Marcos who sent me flowers, dalawa!* Sabi ko, ‘Anong nangyari, bakit dalawa? Anong ekonomiya naman nito?’ *True enough, Ilocano!*... Yun pala, hindi ko naintindihan... yung isang *rose open* na, yung isang *rose* naman *closed*. *Meaning*, siya yung pagmamahal niya, bukas na at ako, *close* pa, yun pala. Tapos yung nakasulat, ‘*Everything is so rosy. I wonder why?*’” (Marcos, 2004).

⁴ Pansinin na ang itinutumbas niya sa Ingles sa *Malakas* ay *power* (kapangyarihan) sa halip na *strength*. Maging ang pagpili sa salin ay ginamit din upang ilapat sa kanyang pakahulugan.

⁵ Mula sa panayam kay Imelda Romualdez Marcos nina Abayao, Angeles, Chua, Cortez, Laureñana, Ontoria, at Saligbon (2004). Unang ginamit para sa tesis praktikum na isinumite para sa klase ng Historyograpiya 199.1 ni Dr. Milagros C. Guerrero, UP Diliman, Unang Semestre, 2004-2005.

⁶ Bagamat ang pag-uugnay ng kanyang sarili sa mitolohikal na Maganda ay nagsimula lamang noong pasimula ng dekada '80 sa mungkahi ni Conrado “Jolly” Benitez (Paterson, 1998, 354 at Chua, 2006-2007).

⁷ Pinalaganap ng mga Marcos ang kanilang alamat sa pamamagitan ng mga epiko (De Vega, 1974 at at Hufana, 1975). Mayroon din silang sariling bersyon ng Kasaysayan ng Pilipinas (Marcos, 1976).

⁸ Napasakamay ng may-akda ang *proceedings* sa kagandahang loob ni Bb. Fleur Jasmine Rey, Tagapangasiwang Direktor ng UP *National College of Public Administration and Governance* (NCPAG) *Alumni Association, Inc.*

⁹ Ipinatupad ito sa ilalim ng Proklamasyon Blg. 2284.

¹⁰ Sa isang panayam ni Cito Beltran sa kompositor na si Louie Ocampo (w.tn.), ang kalunos-lunos na eksenang ito ang naging inspirasyon niya upang kathain ang awiting “Isang Dakot” na inawit ni Sonia Singson noong 1982:

... Isang dakot na gunita ang bulong ng isang dukha,
Na humihingi sa tulad mo, sa tulad mong ganap ang
karangyaan
Ba't di bigyan? Tapunan mo ng pagtingin na'ng langit ay
'di magdilim.
Isang dakot, isang dakot, isang dakot na pang-unawa
Isabog mo, isabog mo nang ang mundo'y maging payapa.
Isang dakot, isang dakot, kung may isang dakot na luha,
Ididilig, ididilig sa lupa.

Sanggunian

Aklat ni Imelda

Marcos, Imelda Romualdez (w.tn.). *Circles of Life*. W.L.: W.T.

Marcos, Imelda Romualdez (1977). *The Compassionate Society and Other Selected Speeches*. Manila: National Media Production Center.

Aklat at Artikulo ukol kay Imelda at sa mga Marcos

Abayao, Leah, José Angelito Angeles, Michael Charleston Chua, Nancy Aenoh Cortez, Webster Laureñana, Olivia Ontoria, at Gretzhel Saligbon (2004). *INA, ANAK: Ang Kwento ng Dalawang Imelda (Ang Masalimuot na Ugnayang Mag-inang Imelda at Imee Marcos)*. Tesis Praktikum Batsilyer sa B.A. Kasaysayan, UP Diliman.

De Vega, Guillermo (1974). *Ferdinand Marcos: An Epic*. W.L.: W.T.

Ellison, Katherine (1988). *Imelda: Steel Butterfly of the Philippines*. New York: McGraw-Hill.

Francia, Beatriz Romualdez (1992). *Imelda: A Story of the Philippines; Third Edition*. Manila: Solar Publishing Corporation.

Gagelonia, Leticia Guzman (1979). *Si Imelda: Ang Pilipina*. W.L.: Ramona Obed.

Hufana, Alejandrino Gurtiza (w.tn.). *Imelda Romualdez Marcos: A Tonal Epic*. W.L.: W.T.

Lico, Gerard Rey (2003). *Edifice Complex: Power, Myth, and Marcos State Architecture*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.

Maramag, Ileana (1975). *Compassion and Commitment: Action Programmes of the First Lady Imelda Romualdez Marcos*. Manila: National Media Production Center.

Paterson, James Hamilton (1998). *America's Boy: The Marcoses and the Philippines*. London: Granta Books.

Pedrosa, Carmen Navarro (1969). *The Untold Story of Imelda Marcos*. Rizal: Tandem Publishing Company, Ltd.

Pedrosa, Carmen Navarro (1987). *Imelda Marcos: The Rise and Fall of One of the World's Most Powerful Women*. New York: St Martin's Press.

Rotea, Hermie (1984). *Marcos' Lovey Dovey*. Los Angeles: Liberty Publishing.

Iba Pang Aklat at Artikulo

Balisacan, Arsenio at Hal Hill (mga patnugot) (2003). *The Philippine Economy: Development, Policies and Challenges*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.

Byrne, David (2005). Trip To The Philippines. *The Work of David Byrne Website*. http://journal.davidbyrne.com/2005/12/philippines_mar.html.

Caoili, Manuel (1988). *The Origins of Metropolitan Manila: A Political and Social Analysis*. Quezon City: New Day Publishers.

Chua, Michael Charleston (2006-2007). Imeldific Folklorismus: Ang mga Ideya ng Unang Ginang Imelda Romualdez Marcos Batay sa Pagsasatradisyon ng Kanilang Pamumunong Konjugal (1965-kasalukuyan). Papel na isinumite para sa klase ng Anthropology 265 (Field Research in Philippine Folklore) ni Dr. Eufracio Abaya, UP Diliman, Unang Semestre, 2006-2007.

- Chua, Michael Charleston (2008-2009, Enero-Disyembre). Ang Imeldific: Representasyon at Kapangyarihan sa Sto. Niño Shrine sa Lunsod ng Tacloban. *Philippine Social Science Review*, 60-61 (1-2), 57-93.
- Coronel, Sheila (2006, Enero-Pebrero). Imelda Marcos: "The Greatest Moment of Marcos was Edsa." *PCIJ i-Report*, 8-10.
- Dubsky, Roman (1993). *Technocracy and Development in the Philippines*. Quezon City: UP Press.
- Foucault, Michel (1984). On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in Progress. Nasa Paul Rabinow (patnugot), *The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books, 340-372.
- Ingold, Tim (2000). *The Perception of the Environment*. London: Routledge.
- Marcos, Ferdinand (1976). *Tadhana: The History of the Filipino People; Volume II, Part 1*. Manila: Ferdinand Marcos.
- Paluga, Myfel Joseph (2000). "Araw" at "Gahum" ng *New Israel* sa Mindanaw: Isang Pag-aaral sa Sekta ng Moncado *Alpha and Omega* sa Perspektibong Historiko-kultural. *Bagong Kasaysayan: Mga Pag-aaral sa Kasaysayan ng Pilipinas*, 9, 1-56.
- Panganiban, Elena (1998). Metropolitanization within a Decentralized System: The Philippine Dilemma. Nasa Prosperina Domingo Tapales, Jocelyn Domingo, at Wilhelmina Cabo (mga patnugot), *Local Government in the Philippines: A Book of Readings; Volume 2*. Quezon City: Center for Local and Regional Governance at UP National College of Public Administration and Governance, 785-802.
- Salazar, Zeus (1976). Ang Kamalayan at ang Kaluluwa: Isang Paglilinaw ng Ilang Konsepto sa Kinagisnang Sikolohiya. Nasa Rogelia Pe-Pua (patnugot), *Sikolohiyang Pilipino*:

Teorya, Metodo, at Gamit. Quezon City: Akademya ng Sikolohiyang Pilipino, 1982, 83-92.

Salazar, Zeus (1983). *Ethnic Psychology and History: The Study of Faith Healing in the Philippines.* Nasa Zeus Salazar (patnugot), *The Ethnic Dimension, Papers on Philippine Culture, History, and Psychology.* Cologne: Counseling Center for Filipinos, 89-106.

Salazar, Zeus (1999). *Ang Babaylan sa Kasaysayan ng Pilipinas. Bagong Kasaysayan, 4,* 1-38.

Salazar, Zeus (2005). *Pangulong Erap: Biograpiyang Sosyopulitikal at Pangkalinangan ni Joseph Ejercito Estrada; Tomo 1; Pinunong Bayan: Tungo sa Hamon ng EDSA II.* San Juan, Metro Manila: RPG Foundation, Inc.

Tolentino, Rolando at Sarah Raymundo (mga patnugot) (2006). *Kontra-gahum: Academics Against Political Killings.* Quezon City: Ibon Books.

Panayam, Talastasan, at Talumpati

Marcos, Imelda Romualdez (2004, Agosto 26). Panayam kay Imelda Romualdez Marcos nina Leah Abayao, José Angelito Angeles, Michael Charleston Chua, Nancy Aenoh Cortez, Webster Laureñana, Olivia Ontoria, at Gretzhel Saligbon. Pacific Plaza, Makati City.

Marcos, Imelda Romualdez (2005, Hulyo 20). Talumpati sa *Ika-7 na Diliman Governance Forum* na may temang “Metro Governance in the Philippines: In the Pink of Health or in the Brink of Collapse.” UP National College of Public Administration and Governance.

Marcos, Imelda Romualdez (2008, Hulyo 29). Panayam kay Imelda Romualdez Marcos nina José Angelito Angeles at Michael Charleston Chua. Pacific Plaza, Makati City.

Ocampo, Louie (w.tn.). Panayam kay Louie Ocampo ni Cito Beltran. Programang *Straight Talk*, ABS-CBN News Channel.

Salazar, Zeus A. (2007, Hulyo 11). Pakikipagtalastasan kay Zeus Salazar ni Michael Charleston B. Chua. Mensaheng SMS/Text.

Villan, Vicente (2008, Agosto 24). Panayam kay Vicente Villan ni Michael Charleston Chua. Sta. Lucia, Dolores, Quezon.

Bidyo

Tiongson, Lito (manunulat) (1997, Setyembre 21). *Batas Militar: A Documentary About Martial Law in the Philippines*. Pasig City: Foundation for Worldwide People Power.

Trofeo, Dik (direktor) (1974). *Kasaysayan ng Lahi*. Metro Manila: National Media Production Center.